

Новосьолова В. І.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Формування пізнавальних інтересів учнів ліцею засобами компетентнісно спрямованого підручника української мови

Стрімка зміна соціальних, екологічних, культурних умов життя в світі, легкодоступність інформаційного ресурсу змушують нинішнього учня постійно адаптуватися до нових реалій, учитися рухатися в ногу з часом й бути компетентним мовцем. Освіта України прямує курсом реформування, що відбувається в умовах становлення українського громадянського суспільства з його запитами й викликами. Новітній освітній процес передбачає не сліпе накопичення знань й інструктовані дії, а виробляє в учнів здатність аналізувати, критично мислити, працювати в команді, знаходити необхідну інформацію для вирішення конкретного завдання, формує й розвиває креативні здібності, фінансову грамотність та підприємництво. Оскільки нині виразно простежується тенденція розглядати навчання мови через мовленнєву діяльність, виникає потреба актуалізувати й посилити основні підходи до навчання української мови. Стратегічним орієнтиром удосконалення мовної освіти, одним із напрямів її модернізації є реалізація компетентнісного підходу в навчанні мови.

Держстандарт базової і повної загальної середньої освіти визначає такий перелік *ключових компетентностей*: уміння вчитися протягом життя, спілкування рідною/державною й іноземними мовами, математична, компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-комунікаційна, соціальна і громадянська, здоров'язберезувальна,

загальнокультурна, підприємницька, а також як предметну називає комунікативну.

У 2017- 2018 навчальному році особливості навчання української мови закладах загальної середньої освіти пов'язані з новою навчальною програмою для учнів старшої школи [3].

Реформа «Нова українська школа» передбачає, що після закінчення 9-го класу учні продовжуватимуть навчання в ліцеях (зкладах старшої або профільної школи), де протягом трьох років здобувають профільну освіту та готуватимуться до вступу до закладів вищої освіти.

Проведений нами моніторинг знань, умінь, навичок, ставлень, поведінкових норм і світоглядних позицій учнів експериментальних класів у школах України, анкетування вчителів-словесників, зустрічі зі вчительською аудиторією дають багатий матеріал для аналізу стану сформованості компетентностей, уміле використання якого сприяє внесенню коректив в освітню діяльність.

Аналіз здійсненого анкетування учнів дає змогу констатувати, що уроки навчання української мови стали для учнів нездоланно важкими й нецікавими, здобуті знання є обтяжливим інформаційним багажем, а не ключем до розв'язання життєвих проблем різного характеру. У багатьох підручниках переважно ігнорується соціокультурний компонент змісту, бракує текстів для ознайомлення учнів із культурною спадщиною свого народу й світу, виховання патріотизму й моральності. Однією з причин такого стану є відірваність навчального процесу від реального існування мовного середовища, низький показник мотиваційного компонента організації пізнавальної діяльності учнів, нерозуміння й неусвідомлення учнями ролі й значення виучуваних на уроці мовних понять у повсякденному житті. Не приділено належної уваги особливостям функціонування мовних одиниць відповідно до ситуації спілкування та завдань комунікації, що негативно позначається на формуванні в учнів умінь доцільно користуватися засобами української мови.

Мотивація пізнавальної діяльності учнів є однією із гострих проблем сучасного освітнього процесу. Необхідно з'ясувати, чому ослаблене бажання в нинішнього учня навчитися, які типи мотивації в нього не сформовані, у якому випадку школяр не хоче вчитися, а де його не навчено організовувати свою поведінку й що необхідно для того, щоб мотивація до навчання в учня з'явилася й стимулювала його активну пізнавальну діяльність.

Увага учителя настільки зосереджена на проблемі передавання знань, що процес аналізу й пошуку найточніших й найгуманніших засобів формування ставлень і цінностей, впливу на учнів та становлення мотивації й інтересу до опанування теми кожного уроку залишається поза увагою вчителя й учня.

Пізнавальний інтерес, який характеризується об'єктивними умовами його появи й формування, є внутрішнім процесом особистості, який охоплює найбільш визначальні її сторони (волю, інтелект, почуття). Він виражає прагнення учнів до знань і самостійної творчої роботи, тому вважається педагогами одним із найбільш значущих і надійних факторів, які інтенсифікують пізнавальну діяльність школярів.

Формування пізнавального інтересу – це процес емоційно усвідомленої, вибірково спрямованої діяльності учнів, що супроводжується внутрішнім задоволенням від результатів цієї діяльності. О. М. Леонт'єв досліджує пізнавальний інтерес переважно в сфері діяльності. Цей інтерес має пошуковий характер, підвищує можливості розумового розвитку учня (Паламарчук В.), сприяє усвідомленій самостійності (Савченко О.), викликає продуктивну роботу (Лозова В.), є умовою розвитку творчої особистості (Алексєєва М.), найвагоміша властивість людини пізнавати навколишній світ, його різноманіття, відбивати в свідомості його сутнісні сторони (Щукіна Г.).

Пізнавальний інтерес позитивно впливає не тільки на процес і результат діяльності, але й на перебіг психічних процесів – мислення, пам'ять, увагу, які під впливом пізнавального інтересу набувають особливої

активності й спрямованості. Характерними особливостями інтересу є його усвідомленість, емоційність, особлива вольова спрямованість до пізнання.

Освітній процес спирається на інтереси учнів, формує їх, тому інтерес є передумовою успішного освітнього процесу й результатом його.

Вагомим резервом посилення пізнавального інтересу учнів є система роботи, закладена в компетентнісно орієнтованому підручникові української мови, який покликаний задовольнити потреби учня, створити умови для того, щоб кожен міг розвиватися відповідно до своїх нахилів, уподобань і можливостей, сформуванати здатність самостійно критично мислити.

Оскільки суспільні й державні запити до якості мовної освіти детермінують і нові вимоги до підручника, оновлення й удосконалення змісту навчання передбачає якісні зміни в теорії й практиці підручникотворення.

Зважений, конструктивний підхід до проблеми створення вартісного підручника української мови необхідний і в зв'язку з тим, що значна частина наявного фонду навчально-методичної літератури з реалізації змісту освіти викликає суперечність із сучасними підходами до вивчення української мови й потребує ретельного перегляду. Зміни в доборі змісту підручника зумовлені трансформацією духовно-світоглядних цінностей, моральних норм та ідеалів, розробленням і впровадженням компетентнісно спрямованих методик.

У процесі створення нового компетентнісно спрямованого підручника української мови для 10 класу (автори Н. Голуб, В. Новосьолова) враховано, що показниками рівня сформованості компетентного мовця виступатимуть чотири фактори: *мотиваційний* (зміни в мотивах, потребах, інтересах, установках); *когнітивний* (зміни в якості знань); *поведінковий* (зміни в поведінці, стосунках); *оцінно-рефлексивний* (зміни в оцінці, самоаналізі, аргументації).

У підручнику замість звичного теоретичного опису відомих у мовознавстві фактів чи правил містяться окремі блоки інформації (важливі

для засвоєння питань теорії мови, що є базовими для формування навичок нормативного мовлення, мовленнєвої культури), які практично спонукають учнів думати, порівнювати, класифікувати, доповнювати, шукати, аналізувати, коментувати, застосовувати тощо. Наприклад, такі завдання й запитання: 1. До якого типу орфограм належать апостроф і знак м'якшення? Чим відрізняються ці орфограми? Чи були випадки у вашому житті, коли ви сумнівалися в написанні їх? Наскільки ці правила важливі для української мови? Чому слова *бюро* і *б'ють*, *свято* і *черв'як* пишемо по-різному?

Освітній результат визначається способами й досвідом діяльності, ціннісних орієнтацій учня. У змісті підручника це реалізується з допомогою текстів і методично доцільної системи завдань і вправ, які контролюють сформованість певної компетентності, реалізації змісту наскрізних ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Вони корелюються з окремими ключовими компетентностями і сприяють формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях.

Важливим структурним компонентом підручника є текст, який є основним джерелом пізнання й емоційного впливу. Аудіювання, читання тексту мовчки та вголос, різні види переказів, творчі роботи передбачено в кожному параграфі. Занурившись в уявне соціальне середовище або змодельовавши власну ситуацію, учні матимуть змогу відчутти значущість здобутих знань і вмінь не лише в межах школи, а й виявити ту чи іншу компетентність в конкретній ситуації поза її межами. Наприклад, параграф «Спрощення приголосних» (соціокультурна тема «Благодійність як норма життя»).

Вправа 1. Прочитайте текст. Напишіть коментар до нього, висловіть своє ставлення до вчинку юнака. Використовуйте слова *щасливий*, *користь*, *тижневий*, *радісний*, *ціннісний*, *чесно*, *захисний*. Уявіть себе на місці кожного

з героїв розповіді: а) юнака; 3) дописувачки; 3) бабусі. Як би ви повелися в цій ситуації?

У соціальній мережі Facebook львів'янка написала, що в крамниці юнак купив продукти й віддав їх жінці літнього віку. За її словами, бабуся з паличкою ходила в супермаркеті й придивлялася, що може купити за свої копійчані гроші. Це помітив юнак, швидко вибрав необхідні продукти у свій кошук, заплатив і наздогнав стареньку, яка вже вийшла з магазину. Реакція бабусі була передбачуваною: вона запитала, що має за це дати. Хлопчина посміхнувся й сказав: «Нічого, це Вам, беріть».

Зворушена дописувачка переконана, що серед нас є люди, здатні на гуманні вчинки. Ось що вона написала: «Нехай цей випадок надихне кожного з нас примножувати добро, як би складно не жилося. Добро породжує добро!»

Пост приємно здивував соцмережу. Від моменту публікації він набрав понад 6 тисяч уподобань і близько 700 поширень. У своїх коментарях користувачі соцмережі не приховували захоплення вчинком юнака.

Систематичне виконання ситуаційних завдань спонукає школярів мислити, виявляти ініціативу в прийнятті рішень і відповідати за них. Осмислення ситуації сприятиме формуванню в учнів моральних переконань, системи поглядів та позитивно-ціннісного ставлення до вчинків та їх оцінку.

Важливе місце в підручнику відведено вивченню основ риторики. Включення елементів риторичних дій на уроках української мови дасть змогу учневі орієнтуватися в ситуаціях спілкування, будувати діалог залежно від цілей спілкування й соціального контексту, ініціювати, підтримувати, розвивати й завершувати спілкування, налагоджувати гармонійні стосунки з людьми, бути бажаним співрозмовником, переконливим у своїх висловленнях.

Важливим, але заскладним для учнів завданням є оперування поняттями в нових умовах, коли засвоєні мовні засоби використовуються в різних ситуаціях, у діалогічному й монологічному мовленні. Учень,

навчитися вибудовувати риторичну модель висловлення, усвідомлено засвоювати матеріал кожного уроку.

Підручник містить аналітичні завдання, такі обов'язкові компоненти уроку як мотивація, рефлексія, вправи творчого характеру, завдання, розраховані на спільну діяльність в парах і групах, складання й розігрування діалогів, пошук інформації з залученням різних джерел, завдання для організації дискусій, проектної та дослідницької діяльності. Такі завдання навчатимуть продуктивно й безконфліктно співпрацювати в команді, а в разі виникнення непорозумінь ефективно вирішувати їх.

Однією з особливостей підручника є зосередження уваги на виявленні інтересів і здібностей старшокласників, що можуть бути визначальними у виборі професії.

Формування пізнавального інтересу в учнів 10 класу засобами підручника української мови дає змогу забезпечити комплекс таких педагогічних умов:

- застосування логіки формування пізнавального інтересу з допомогою системи поступово ускладнених дидактичних завдань, спрямованих на розвиток творчих і креативних умінь учнів;

- робота над збагаченням активного словника, засвоєнням мовленнєвих жанрів, формуванням навичок ефективної комунікації, набуттям досвіду розв'язання життєвих проблем засобами мови;

- реалізація індивідуального підходу до учнів, варіативність вправ і завдань;

- створення й підтримання ситуації успіху в школярів;

- здійснення моніторингу розвитку в них пізнавального інтересу з фіксацією досягнутих результатів у портфоліо.

Отже, пізнавальний інтерес учнів за умови правильної педагогічної організації діяльності учнів і систематичної, цілеспрямованої виховної діяльності може й повинен стати стійкою рисою особистості учня й ефективно впливати на його розвиток.

Список використаних джерел та літератури

1. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы сознательности учения / А. Н. Леонтьев // Известия АПН РСФСР. 1977. – Вып. 7.–373 с.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Олександра Яківна Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
3. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи (рівень стандарту). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
4. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. М. : Педагогика, 1983. – 352 с.